

Јелена В. Јањић¹

Народна и универзитетска библиотека Републике Српске

СИМЕОН МИЛУТИНОВИЋ САРАЈЛИЈА И АЛЕКСАНДАР ФЈОДОРОВИЧ ГИЉФЕРДИНГ (ПРИЛОГ ПИТАЊУ О РУСКО-СРПСКИМ КУЛТУРНИМ ПРОЖИМАЊИМА)

Апстракт: У овом раду се, у првом фрагменту, критички разматрају културне везе српског пјесника Симеона Милутиновића Сарајлије (1791–1847) са Русијом и руском културом и доноси одломак из Симеоновог мало познатог путописа о Русији (Београд, 1847). Други фрагмент рада тиче се слависте Александра Фјодоровича Гиљфердинга (1831–1872), првог руског конзула у Босни, аутора дјела „Путовање по Херцеговини, Босни и старој Србији” (Петроград, 1859) и његових веза са српском културом. Доносимо одломак и овог путописа.

Кључне ријечи: Симеон Милутиновић Сарајлија, Александар Фјодорович Гиљфердинг, путописи, српско-руски културни контакти, културна историја.

1. Увод

Међу богатим и разнородним везама између српске и руске традиције, кључни значај имају културни (а и духовни) контакти, те отуда и поднаслов нашег рада. Културне везе Симеона Милутиновића Сарајлије (1791–1847), који је „први писац нове српске књижевности кога је Босна дала” (Skerlić 1921: 156), са Русијом су богате. Симеон спада у ред пјесника који је и самим животом и стваралачким радом био живо везан за руску културу и руски народ.

Симеон је оригиналним књижевним и историографским радом, сакупљањем народних пјесама, приређивањем, издавањем, превођењем, филолошким биљешкама уз текстове и учитељевањем дао изузетан допринос

¹ jslgalo@hotmail.com

српској књижевности и култури. Мало је познато да се огледао и у путопису, и то путопису о Русији. Путопис, насловљен „Дописиватељ” (Београд, 1847), мало је познат нашој широј читалачкој публици, а и историографији. Написао га је за вријеме другог службовања у Попечитељству просвештенија и посјете Русији 1846. године. Објављен је у одломцима у „Српским новинама” од 14. августа до 16. децембра 1847. године. Завршни одломак овог путописа је и један од посљедњих Симеонових за живота објављених текстова. Овај путопис све до новијих дана није прештампаван. Објављен је у цјелини у „Руском алманаху” 2010. године. Никада није изашао као посебно издање.

С друге стране, живо загладан у српску историју и културу био је слависта Александар Фјодорович Гиљфердинг (1831–1872). Аутор је путописа „Путовање по Херцеговини, Босни и Старој Србији”, који је за српску културу од изузетне вриједности. То је, према ријечима историчара Милорада Екмечића, „један изванредан путопис кроз земљу кроз коју су интелигентни писци ријетко пролазили, или уопште нису пролазили” (Екмечић 1972: 16).

По први пут објављен је у зборнику Руског географског друштва (XII том) под насловом „Босния, Герцеговина и Старая Сербия”, потом и у трећем тому Гиљфердингових сабраних дјела 1873. године у Петрограду. Објављен је као посебно издање 1859. у Петрограду под насловом „*Поџдка по* Герцеговинѣ, Босни и Старой Сербии”. Више од вијека протекло је до српског издања овога дјела у преводу Бранка Чулића (Сарајево, 1972). Екмечић је у *Предговору* српском издању истакао да је превођење „давни дуг нашој науци” (Екмечић 1972: 18).

Ови путописи представљају изузетно богато историјско свједочанство и мост узајамног упознавања и културног прожимања двију сродних словенских и православних средина.

2. Симеон Милутиновић Сарајлија

Симеон Милутиновић Сарајлија (Сарајево, 1791) у младости је дуже боравио у Русији. У Кишињов (Бесарабија, данас Молдавија) Симеон је стигао у октобру 1819. године. Његови родитељи су у ову руску варош избјегли од Турака послје слома Првог српског устанка. Затекао је само оца, а мајка Анђелија умрла је 1817. године у четрдесет и трећој години, што биљежи и пишчев син Драгутин: „Своје српске кости Анђелија је оставила у Кишињову” (Milutinović 1896: 170). Симеон у Кишињову остаје све до 1825. године, „добивајући и сам, као и остали емигранти српски, помоћ од цара Александра I” (Gavrilović 1899:

XV). Овдје је окончао писање свог знаменитог дјела „Србијанке”, историју Првог српског устанка, испјевану у српском епском десетерцу.

Миодраг Поповић истиче како се пјесник у том периоду русификује: „Напуштајући народну поезију и прихватајући руски класицизам XVIII века, он истовремено уноси у властити језик елементе руског језика и стила. Русификацији иде наруку и чињеница да српска писана поезија у ово време нема усавршен песнички језик; она га тек гради” (Роровић 1968: 180).

Током љета 1819, боравећи у Одеси, Симеон упознаје Јована Стефановића Ризнића (1793–1861), српског трговца, правника, добротвора, касније савјетника на Руском двору и директора Државне банке у Кијеву, који је дотирао његов пут у Лајпциг, гдје ће објавити своја прва дјела². У новембру 1825. године Симеон је стигао у Лајпциг. Првог децембра издаје засебно штампано објав којим је позвао читаоце на предбројништво „Србијаде”, што је био први, очито радни наслов дјела. Вук Караџић 20. фебруара 1826. године Симеону о објављеном позиву пише: „Објављеније ти је добро, само што је високо, или, ако смијем рећи, тавно, и ишарано Руским ријечима и никаком (постојаном) ортографијом” (Karadžić 1907: 14).

„Заметный след в его творческой жизни оставило пребывание на юге России (1819–25), в Бессарабии (Кишинев), куда он эмигрировал, как и многие сербские повстанцы, после разгрома восстания и где написал самое известное свое сочинение – поэму „Сербиада” („Србијанка”, 1826). Второй раз писатель посетил Россию – Москву и Петербург – в 1846. Его деятельность привлекла внимание известных русских славистов (О.М. Бодянского, П.А. Лаврова, П.А. Заболотского)” (Доронина 2012: 253).

По повратку из Црне Горе у обновљену Србију априла 1831. године, биљежи Станиша Војиновић, Симеонов биограф, кнез Милош Обреновић шаље га у Београд Цветку Рајовићу за помоћника при оснивању Књажеско-српске књигопечатње у Београду. Штампарску пресу је „Цветко Рајовић са Аврамом Петронијевићем набавио у Петрограду, одакле је донета 21. маја 1831. Око сређивања типографских справа и мале збирке књига нашао му се свакако Милутиновић...” (Nedić 1959: 113), који је већ стекао богата типографска знања.

Војиновић биљежи и да је Симеон у августу 1838. руском конзулу у Београду Герасиму Васиљевичу Вашченку предао представку написану у име „бо-

² Боравећи у Немачкој, Симеон упознаје и Албертину Талфи (Тереза Албертина Лујза фон Јакоб), која је преводила српске народне пјесме на њемачки језик, и њеног оца Лудвига Хенриха фон Јакоба (1759–1827). Они су за вријеме ускршњег сајма у Лајпцигу упознали Симеона са руским романтичарским пјесником Василијем А. Жуковским (1783–1852), а вјероватно и браћом Тургењев, Александром и Сергејем (Hekselšnajder 2012: 90).

санске раје” руском цару, којом моли да се Русија прими покровитељства над Босном и Херцеговином (Војиновић 1993: 35). Првог децембра 1839. Симеон је именован за управитеља основних (нормалних) школа у Србији, „по свој прилици заузимањем рускога професора и слависте Бођанскога” (Гавриловић 1899: XXII). Симеон тада узима двомјесечно одсуство и прати Осипа Максимовича Бођанског (1808–1877) на његовом путовању по нашим крајевима.

Симеонова дјела штампана су (и писана) грађанском ћирилицом, графијом и ортографијом карактеристичном за славеносрпски период развоја српске писмености. Разматрајући књижевне језике код Срба прије Вукове реформе, Радмило Маројевић о славеносрпском језику каже: „Његова културна основа је рускославенски књижевни језик, руска редакција црквенославенског језика, тј. исти онај славенски књижевни језик који је претрпио (послије бугарског посредништва) снажан и вишевјековни утицај најприје староруског а потом и руског народног језика. Тако се у српску културу по други пут враћао – овога пута уз руско посредништво – најстарији српски књижевни језик (славенски), али већ у фази када је он представљао један од два темеља руског књижевног језика (други темељ је живи, народни језик руски)” (Маројевић 2000: 297).

Текстолошком анализом Симеонових штампаних и рукописних дјела утврдили смо да систем писма није јединствен. Јасно се уочавају два периода књижевног рада: први до 1827; други – након 1827. године па до 1847, у којој се завршио Симеонов стваралачки рад. У првом периоду књижевног рада Симеон се залаже да народни језик уђе у српску књигу, иако је у периоду боравка у Кишињову примјетан јачи утицај рускославенске традиције,³ прије свега, у по-

³ Рускословенски утицај огледа се и у графици: слово щ из руске грађанске ћирилице забиљежено је у алографу „Србијанке”, те у Симеоновим каснијим дјелима. Сматрамо да је руско слово щ имало вриједност [шт] према српској (и бугарској) редакцији старославенског језика, а не према руској [шч], осим можда у примјерима забиљеженим у „Пјеванији црногорској и херцеговачкој”, (Будим, 1833): существую [П I 47], существомъ [П I 8] и сущеста [П I 7, с обзиром на то да смо забиљежили облик Сушчества [П I 11]. У неколико примјера на мјесту великог слова д налазимо латинично велико слово д у алографу „Србијанке”: Душана [АП I 1], Доказатество [АП I 5], а велико слово н у Симеоновим рукописима најчешће се обилежава великим латиничним словом н: Надеждъ [АП I 2а], Народу [АП I 16а], према руском начину писања ових слова. Овај начин писања био је веома распрострањен у рукописима српских писаца, а и у обичној епистоларној пракси. Поред тога, Симеон у рукописима поред графеме т (тзв. троного) користи, према руском начину писања, и латиничну графему т за означавање фонеме т. Графијски сљедови њи и њи имали су у Симеоновом штампаном и рукописном тексту (и уопште у српској редакцији рускославенског – у ортографској пракси која се на њу нашла) вриједност дугог вокала [и]: самій [ИС 82], людскій [ДЦ 1], Светѡій [ДЦ 103]. Код Симеона (а и Петра II Петровића Његоша) у ријечима с коријеном *деј-* графему њ посматрамо као графијски русизам. Исто тако, ријечи са сегментом [таин] пишемо без *ј јер је и то русизам и код Симеона и код Његоша. Забиљежени су и примјери под утицајем руског језика: *Характер* [С I 28], *характер*

Симеон Милутиновић Сарајлија и Александар Фјодорович Гиљфердинг
(прилог питању о руско-српским културним прожимањима)

гледу биљежења вокалног *p*. У вријеме писања „Србијанке” био је под снажним утицајем руског језика те отуда у обиљежавању вокалног *p* често користи рускословенску секвенцу *ep*, што је општа особеност славеносрпског језика. Можемо закључити да је у примјерима који долазе и са *p* и са рускословенском секвенцом *ep* ова секвенца имала ортографски, а не фонолошки карактер, па је ортоепска вриједност и секвенце *ep* била [p]. Графија *жертва* са изведеницама у Симеоновом дјелу забиљежена је само у том лику, па се може потпуно основано тврдити да је фонетски русизам, да се читала са руским рефлексом (као и у дјелу Петра II Петровића Његоша).

О биљежењу вокалног *p* Јован Вуковић каже: „У старим ћирилским текстовима пише се *r* vokalno са гњ, рјеђе по правом изговору само са *r*: *srdce*, *skrbь* и сл., а понекад, у западним крајевима, под утицајем писања у латинским текстовима, и са *ar* или *er*: *karstь*, *Serbinь*, *tverdi* и сл., али свуда је изворна вриједност била само vokalnoga. Од рускословенске књижевне школе у 18. вијеку у ћириличким текстовима влада руски начин писања – *Serbinь*, *cerkva* и сл. – све до Вукове реформе и коначне побједи Вукова *pravopisa*” (Вуковић 1974: 100).

Симеон је дао допринос и изучавању руског језика код Срба. Наиме, митрополит Петар (Јовановић) у Србији је 1836. основао Богословију, која је „на предлог Симе Милутиновића Сарајлије, ангажовала два руска професора Дмитрија Алексејевича Рудинског и Василија Фјодоровича Вердиша (1849–1854), за чији је долазак везан и почетак систематског учења руског језика у српској средини” (Јовановић 2012: 123).

2.1. Путопис Симеона Милутиновића Сарајлије – „Дописиватељ”

Након десетљећа рада Београдске богословије, управник митрополит Петар донио је рјешење да се један број српских питомаца школује у Русији. На његову молбу императору Николају I српски питомци су добили стипендије владе Руске империје за даље школовање у Кијевској духовној академији (Јовановић 2010: 109). Прва група питомаца Кнежевине Србије коју је као секретар Попечитељства просвештенија Симеон требало да спроведе у Кијевску духовну академију упућена је 25. априла 1846. године. Међу питомцима који су кренули на духовну академију у Русију био је и Милоје Јовановић, потоњи митрополит београдски Михаило (2012: 123). Симеон је боравио дуж

[С II 27], *характером* [С I 49], *характеромь* [АП II 17]. Симеон је квантитет слога обиљежавао акцентом, али често и удавањем слова – сугласника и самогласника. У неким случајевима то удавање је опонашање руског начина писања: *Русима* [С II 160], *Русом* [С II 150], *Руси* [С II 138], *Русси* [С II 149], *Русса* [С III 95], према руском језику: *русский*, *-ая*, *-ое*.

у Кијеву, потом посјетио Москву, Петроград и Одесу. Своје утиске са овог путовања Симеон је забиљежио и у двадесет пет одломака објавио у „Српским новинама”, почев од 14. августа 1847. године па све до 16. децембра 1847. Путопис је након више од вијека и по објављен приређивачким трудом Мирослава Јовановића, а Татјана Суботин Голубовић у односу на оригинални текст извршила је „транслитерацију са грађанске на савремену ћирилицу”. Путопис је објављен 2010. у „Руском алманаху” (бр. 15). Јовановић Симеона назива „једним од најплоднијих, најчитанијих и најутицајнијих српских књижевника и културних делатника прве половине 19. века”, а за путопис истиче да је „слика Русије Николаја I” и „несумњиво је и лична ауторова импресија”, али је у „још већој мери и сублимација нашег (тадашњег) дискурса о Русији, њеном месту и улози у животу српског народа” (2010: 110).

Доносимо фрагмент Симеоновог путописа у којем описује царствујућу Москву и своје путешствије нагласивши да оно што је видио у Москви „све исказати нити могу, нити знам”. Текст је објављен у „Српским новинама” (у бројевима 64–66) 1847. године,⁴ а датиран 1. августа 1847. године. Симеон се уводним ријечима „љубезни мој пријане, истородче и јединоверче” обраћа читаоцу овог путописа. Из овог одломка путописа сазнајемо да се сутрадан по доласку у Москву 1846. године Симеон јавио „нашему свеизвјестноме књижевнику г. професору Бођанском”, те да је током боравка у Москви био његов гост. Јовановић истиче да је „српска књижевност обогаћена једним великим путописом из Русије – једним од првих огледа у путописној књижевној форми (када је реч о успоменама из Русије и о Русији)” (2010: 109).

Симеонова улога у развоју српско-руских узајамних културних веза је велика. Марк Голберг истиче да је „руска тема имала истакнуто место у стваралаштву српског песника и његовој фолклористичкој делатности”, те да је успоставио контакте „са неким представницима руске науке” који су помогли „зближавању двеју братских словенских култура” (Голберг 1980: 118). Осим тога, Голберг наводи да је Симеон одиграо „важну улогу у развоју руско-српске размене књига” и да је његова дјелатност „добила детаљну оцјену у текстовима руских слависта” (1980: 118).

⁴ Овај одломак Симеоновог путописа објављен је у „Српским новинама” 14. августа 1847. у броју 64 (256), 19. августа 1847. у броју 65 (260) и 22. августа 1847. у броју 66 (264). Текст је доступан на веб-адреси Народне библиотеке Србије: www.nb.rs.

У Београду, 1. августа 1847.

Љубезни мој пријане,
истородче и јединоверче!

К великој Москви приближив се одовуда, угледају се понајприје сљедови шанаца и батерија које су Руси против Бонапарта подизали, да му не даду к југу друмом продерати у плоднију а и топлију јужну Русију. Ове гледајући стане се језити на мени не само коса, него и кожа, и помислим: Хеј војници, безсмртија синци, од искон' сте својему народу свесажања благоуханије: вјечна ј' слава ваши' споменици, благо цару, благо Росијанству, који имаде вас и ваша срца, доиста му торжествује мишца свуд' и свагда, ко и овде онда! Но кад угледам према себи славну царева столицу, која је и само православно Кијево надвисити, паче л зам'јенити могла, прену се и плану ми са срца нова чувствовања, и тек онима подобна, када сам ја из земунске грчке школе не могав јој свршетка дочекати, прејурио таино и водом на чунићу као Харанову, амо у србски Београд и у очину кућу к својим родитељма, што је чудотворна мишца Карађорђева послуре четири стољетија сада топрв повратила и освојила била; она чим су ређа и дубља, тим су неизречивнија, и само се у чисте и свете усрдија капце изливала на љубвом освештани олтар вјековјечне к Свемогућему благодарности, како'но су и ту моје овога магновенија.

Величина ми је исте Москве очи на први мах преиспунила, и црковне округлике – трула – и разне звонаре, а особито Иван Велики, као исполин све остале дично надвишевајући блистањем златни' кровова и крстова своји' забљеште ми очи толико, да ништа не могах разликовати одма.

Дошав у средину града станим се у један трактир, и ту за одморити се скорије од поштанскога пута и растреса, и за очистити о једном и посве г'јело од успутне пиљи, илити прашине која је тамо врло пепељива и кроза све хаљине до коже ја на ноздрве до дна утробице прониче, отидем одма у купалиште на ријеци Москви, те се ту окупам и као помосковим, него сам се подуже гњурао и купао, те ме док се обучем и цакот нападне, који одма дошавши одспавам, те ми у обичну грозницу не могне пријећи.

Сутри дан јавим се општем нашем свеизвјестном књижевнику г. професору Бојанском, који ме одма и братски укори, што нијесам управо к њему дошао, и зато дигне се сам са мном те ме пресели к себи у свој квартал. Ту ме он одма упозна са својима друговима и пријатељима, који ме равно љубезно

предусретну, и да су могли налили би ме, као мјешину, свесазнања Москве и њене старине; него то и не може бити друкчије, када је свој својима само чисто у госте дошао, за видјети ово опште наше древно и ново могућство и велељепије. Али је на свагда ово мени понајвише за дивно чудо било, и остаје бивати, кад су брже Руси своју Москву опета назидали онако потпуно, у он'ликом простору и тако чисто и красно, рекао би чоек да јој ни сламка изгорјела, ниједна цигла с мјеста покренута била није, а ево колики она данас простор заузима: до неколико дана одем с г. Бођанским у Кремљу, цркве царске и дворове видјети, те зађем и у двор цара Ивана Васиљевића Грознога, ту прошав и прегледав редом спрат сваки, узлеземо и на најгорњи у једну приличну салу, која је под самим кровом и то сводом, и у којој је он свој совјет обично држао; ту до ње има и једна мала ћелица као његова богомоља, која је особито царски украшена, богато накићена и наживосана, те изгледа као најљепша црквица. Пред и за истом салом има по једна тераса оtkуда се може сва Москва гледати, али још и више исте сале уздигнута је стражара једна, у којој по један чоек стајати и на све стране обзирати се може, а никим споља невиђив; ту се испнем радо и ја, те погледам преко Москве свуда наоколо, али јој краја нигде не угледам, него све куће са гвозденима, па јаснозелено бојадисанима крововима и цркве безбројне понајвише са златнима трулима као из свода поникавшим главама. Овда ми се и само упита, кад је већ извјестно да је то све Бонапарт сажегао био, и сами Кремљ и његове особите и предивне куле обарати начео, тко то све опета подиже и назида још и љепше и веће него је било, а у толико мало времена? Нитко други него Руси, који су свагда свеусрдни и неутрудивни, и непреодољивни у дјелима која се тичу ползе, славе и чести својега отечества и то су им оне наднебесне силе које им у свему помажу, да им је свагда и у свему неизостајан успјех и непролишна побједа. Више сам којегди посјета учионио, али ми је понајпрва и најзнаменитија била и то је у г. Шевирова, професора руске историје у Москве свеучилишту. Тај је дан он чинио својим пријатељима частбу за то што му је Бог дао тад једнога сина, пак Боже дај и многа љета и томе сину и његовим честитим родитељима, јербо ће га и знати, а и моћи својски воспитати, да на славу отечества и на дику рода свог узрасте и поживи. Овај ме је господин чрезвичайним начином први пут срео, тј. одма ми, као из џепа извађену *Трагедију Обилића* пред очи ставив, овако ми смјешећи се рекне: „То је ваше дјело, знајте да га и ми имамо, и достојно цијенит знамо, а не сам један Мичкјевић!” То ти ми одма и остали притврде и тако ме тим предусретом и даљим о том разговором преумиле,

да сам се окипио и не могао шта више за овда и мислити, а толи зборити. Што ми је данас и довијека понајмилије од свега тога јест ово, што сам се при томе случају собом увјерио да Руси до тога су благородства душе и срца науком и воспитанијем доспјели, да и сваку другога по крви брата умотворину оцјењују и сматрају као своју сопствену, и зато час пре њу са собом и себе с њоме упознати навале или оригинала читањем или баш одма и преведу таково што за сву своју публику, која је не само численија, што је за списатеља наопходност, него и прерадо пријма и чита књиге јој подношајне, а ево је опета желателност књижевности и општега образованија која се сама собом обично успјешност просвјештенија назива.

Неколико сам дана у Москви овда пробавивши доста сам се различни' дивни' и красни' ствари по њој нагледао, између које ћу ја овди напоменути оне само које су ме особито тронуле, ка' но ти: једно је понајособитије премимућство Москве њезине дугачке и широке, а све каменом патосане улице; посред сваке је буљвар, илити ходник пјешачки дрвећем засађени и песком уравњен тако да се по њему свагда чистом обућом ићи може, а око њега с обје стране кола се возе. На свакој великој пијаци или раскрсници начињен је по водоскак (фонтан или шадрван) и то све је од љевенога гвожђа, како ступ на средини, којим вода у висину скаче, тако и водојем око ступа, који је отприлике у пречник на два сежња ширином, и који споља има обично при дну своје по осам славина и корита од туча, откуда се црпе вода у судове разне и носи се коме куда треба. Сваки овај водоскак има своју стражу или смотритеља, да не да никоме брбати по чистој водојема води, у којој би се јамачно многи радо и купали да само ту страже неј' ма. Ови водоскака струје илити млазови скачу навише по различним видима ступова, негде као врат и кљун лабуда управ нагор воду изгони, а негде на четири, другди на три стране, а на једној особитој пијаци на све стране вода се излива, да се чини амрел је на ономе ступу, а кад се томе приближи, онда се види да је тај ширихлад од саме воде, која је тако вјешто раздијељена, да на сав свога круга објем једнако густо и далеко шиба. Чуо сам да су сви ови водоскаци од једне воде разведени, која је из неке планине доведена и тако јака, да је само гвоздени водоскаци одржавати могу; дивно је при томе ово, што је та доведена вода толико изобилна и силна, а наоколне горе једва се огумцима назвати достоје, из које неке и она извире.

Москва ријека тече посред вароши а испод Кремља; она је колико наша Морава, него много више службе чини свуда куд протиче, а особито овој

царској столици: лађе које доносе дрва и брашно и остало којешта водом истом, особитога су вида и кроја, има иј до 30 и 40 фати дугије, пол фата дубоке, а по пет-шест фати широке, тако да се с другима само размимоићи могу; вуку иј уз воду коњи, а и људи, као и ове наше по Дунаву и Сави.

Извјестно је да је Москва у свој Русији средоточије мал' не свије' фабрика, и зато је „Магазейну русских издѣлїи” могуће виђети до коликога је савршенства дошла и руска вјештина, нпр. руске гвоздене и челичне ствари не мож' од англијски' разликовати, стакло им је као и ческо, свилоткања су им као француска танушна, и као китајска једра и плотна, тако чохе и све остало, као и саме паропловске машине што сами у својим фабрикама справљају, врло добре и потрајне.

Око арсенала свуд наоколо подзид је учињен колико до прсију човеку, а широк преко фат и пол, на коме су свуд околу непријатељски различни топови без лавета постављени, који су од непријатеља у Москви и у близости њеној отети; без мала иј четири стотине има и то од сваке државе западноевропејске, и од исте Сардиније се један у томе ропству налази; свака је петина тије' топова веригом кроз уши свезана и закована, над којима по један руски двојглавни од бронзе орао раширеним крил'ма стражу чува вјечиту.

Према истом арсеналу преко пута има стара оружница испред које има такођер подзид и на њему стари руски топови од настаријега времена и најмањег калибра, до најновијега и највећег. Тако има на једноме рођу један нове величине топ од три фата дужином, на лавету, и глава би човечија могла му стати у грло, а на другоме крају истога зданија и подзида има опета други за пола исте дужине, али су му до пол фата уста широка, и лавет му је сав, како и у онога, од љевенога гвожђа. Кад је овај топ морао пуцати, и како се одржати могао да не прсне, ја не знам, нити сам тад упитати кога могао.

Бивши у двору, којег је блаженопочивши цар Александар у Кремљу Москве начинио, у коме и данашњи цар Николај живи, и у којег сали му се и син насљедник родио, видио сам између различни' љепота и дивности једну картину, мал не фат дугачку, а већом полом широку, која представља крунисање једнога пољскога краља, на којој је војске читаве и народа свако лице у своме малом ал потпуном струку исписано. Кроне тога још ми је пријатније било видјети у једној малој собици, до саме канцеларије царева, један спретни апарат или прскаљку, гди се обично исти цар хладном водом

*Симеон Милутиновић Сарајлија и Александар Фјодорович Гиљфердинг
(прилог питању о руско-српским културним прожимањима)*

јутро и вече здравља ради купа; овди не могнем бити да не помислим: тако царе, како си почео, царуј својски умом и примјером, јошт повели да свак има сходно купалиште у својему дому, когод жели здравље и весеље.

Шта сам јошт у Москви видио, све исказати нити могу, нити знам, и то ћеш ми човечно простити, а ја јесам и остајем

твој почитатељ
С. М. С.

3. Александар Фјодорович Гиљфердинг

У другој половини XIX вијека оснивају се страни конзулати у Сарајеву и долазе први конзули, што је представљало, поред политичког, и значајан културни догађај у босанскохерцеговачкој средини. Десетак година по објављивању Симеоновог путописа о Русији и по Симеоновом упокојењу, у Босну као руски конзул долази Александар Фјодорович Гиљфердинг (Варшава, 1831), руски слависта, врсни познавалац словенске културе и историје.

Ученик је чувеног слависте Осипа Максимовича Бођанског, Симеоновог пријатеља, који је могао пробудити његово интересовање за словенску културу на Балкану и „духовни сљедбеник једног од славјанофилских очева, Хомјакова” (Екмећић 1972: 7). Писма која је Гиљфердинг упућивао А. С. Хомјакову из Босне објављивана су у Москви током 1858. године под насловом „Путевые заметки”. „Прве деценије XIX века обележене су буђењем и јачањем, устаљивањем интересовања руског друштва и руске науке за словенство у најширем смислу те речи” (Gudkov 1973: 85). Гиљфердинг је „не само ватрени заговорник славјенофилства него и први руски путописац који је тако увјерљиво код руског читаоца створио представу о стању у Босни и Херцеговини и положају хришћана” (Терић 1988: 21).

Аутор је и „Писама о историји Срба и Бугара” (Москва, 1855. и 1858), које је на српски језик превео Милан Ђ. Милићевић (Београд, св. 1, 1857. и св. 2, 1860). Приредио је и издао „Старинный сборникъ сербскихъ пословицъ” (1868). Био је дописни члан Руске академије од 1856. године.

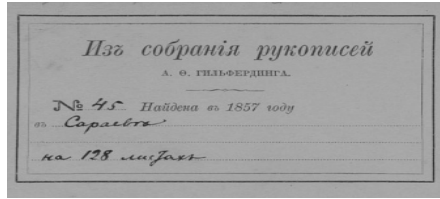
Од маја 1857. па до јануара 1858. године службовао је у Босни и учинио у тако кратком периоду много за српску културу. Именован је 1. јануара 1857. за привременог управника новооснованог руског конзулата у Сарајеву, а 23. маја је стигао у Сарајево (1988: 24). „На путу из Русије посетио је фрушкогорске манастире, гдје се задржао током јануара и фебруара. Одатле се упутио у Беч, а

затим у Трст и Дубровник. Ту је имао намјеру вршити архивска истраживања и задржао се до почетка маја 1857” (Терић 1988: 22).

Гиљфердинг се није дуго задржао на конзулском положају. По поласку за Русију, у Мостару, 25. марта 1858, датирао је „Путовање по Херцеговини, Босни и Старој Србији”, дјело „писано пером образованог и умног младог човјека, који је у 26. години, када походи Босну, већ за собом имао углед у јавности и званичној политици своје земље” (Екмећић 1972: 18).

За вријеме конзулског рада обилазио је манастире по Босни и Херцеговини и Србији и сакупљао рукописне књиге. Вук Караџић у писму Вуку Поповићу из Беча 18. априла 1859. помиње како му је приповиједао Гиљфердинг да је из извјесног манастира „од Србуља узео што је могао понијети (особито писане на кожи) али још много да их је остало” (Karadžić 1913: 355). Данас се у фонду Руске националне библиотеке у Петрограду чува богато српско писано културно наслеђе, које је доспјело у склопу колекција слависта и сакупљача старина. Једна од тих колекција је Гиљфердингова, дио сакупљених рукописа које је даровао овој библиотеци 1868. године. Збирка садржи 85 рукописа који су за српску културу од великог научног, културног и историјског значаја.

Слика 1. Почетак текста рукописа „Чудеса красна Пресвете Богородице” из 1715. године. (Својина Руске националне библиотеке, сигн. Гиљф. 45)

Након одласка из Босне, Гиљфердинг није „заувијек заклопио корице научног и политичког интересовања за Јужне Словене” (Екмеџић 1972: 10). У Архиви вањске политике Руске империје сачуван је Гиљфердингов службени извјештај о потреби отварања дјевојачке школе у Сарајеву. Извјештај је датиран 1. маја 1858. године у Петрограду. У овом извјештају Гиљфердинг истиче: „Отварање основне женске школе у Сарајеву била би једна од корисних ствари коју бисмо могли предузети за добробит православних становника Босне. (...) У Сарајеву живи једна дјевојка која би радо преузела на себе обавезу отварања такве основне женске школе и могла би да буде и учитељица и надзорница. Та дјевојка, Стака Скендерова, врло је интересантна појава у земљи гдје су жене осуђене на апсолутну неписменост. (...)”

Њено беспријекорно понашање, ревносни однос према цркви, те добро које се трудила чинити другима, донијело јој је посебно поштовање православних становника, и то не само Сарајева већ и других удаљених мјеста Босне. Преданост правослаљу код ње се уједињује са љубављу према Русији.⁵

Сретни случај, како је забиљежио Гиљфердинг, довео га је у прилику да упозна Хаџи Стаку Скендерову (1828–1891), јер „нико од православних житеља у Босни не заслужује почасни назив друштвеног радника толико колико Стака Скендерова“ (Giljferding 1976: 155). На Гиљфердингов приједлог да опише новију историју Босне Хаџи Стака пише „Летопис Босне 1825–1856”.

Након поласка из Босне, Гиљфердинг је пут Русије понио, осим рукописа путописа о српским земљама и богате збирке рукописних књига, и Хаџи Стакин „Летопис“, те дјела неколико наших тадашњих писаца. Царско руско

⁵ Превод документа објављен у: Наталија Милаковић (2017). „Александар Гиљфердинг, дипломата и слависта”. *Хаџи Стака Скендерова и српска култура у Босни и Херцеговини: тематски зборник / уредници Јелена В. Јањић, Биљана Бабић*. Бања Лука: Народна и универзитетска библиотека Републике Српске, 185–196. У поменутом тексту објављен је факсимил службеног извјештаја (АВПРИ, Ф. Словенски сто. 1858-1876. Д. 6668. Л. 2-4).

географско друштво посветило је цио том Записа⁶ Босни и Херцеговини и Старој Србији. Гиљфердингов путопис о Босни, Херцеговини и Старој Србији слиједе текстови Јоаникија Памучине (1810–1870) о Али-паши Ризванбеговићу, „Љетопис Босне 1825–1856” Стаке Скендерове, те два рада Нићифора Дучића (1832–1900): „Опис манастира Дужи и Тврдоша” и „Покушај статистичког описа требињског, пријепољског, пљеваљског и невесињског округа у Херцеговини”. „Љетопис Херцеговине: 1831–1857” П. Чокорила објављен је 1858, а прештампан је 1873. у трећој књизи Гиљфердингових сабраних дјела са осталим љетописима.

Гиљфердинг је успио обезбиједити одобрење за новчану помоћ школи Хаџи Стаке Скендерове у висини од 1384 рубље⁷. Прецизне податке о финансијској помоћи Русије овој школи доноси Ксенија В. Мељчакова, историчар Института за славистику Руске академије наука из Москве у књизи *Боснија и Герцеговина в общественно-политической жизни России в 1856–1875 гг.*⁸. На основу сачуваних извора у Русији, К. Мељчакова закључује да је за 13 година постојања овој школи Русија додијелила помоћ од 5000 рубаља⁹.

„Пред српском културом и историјом, Гиљфердингове заслуге су више-струке. Један је из плејаде великих руских писаца и научника који су се бавили српским темама и који потврђују нашу оцјену да је у XIX и првим дјима деценијама XX вијека руски језик био свјетски језик српске културе” (Магојевић 1994: 30). Стога пред српском науком и културом стоји немали задатак да цјеловито представи Гиљфердингов удио у развоју српске културе и просвјете.

3.1. Путопис Александра Фјодоровича Гиљфердинга

По објављивању, Гиљфердингово „Путовање по Херцеговини, Босни и Старој Србији” оцијењено је као „вриједно остварење и путописне литературе и научног истраживања” (Екмешић 1972: 9).

Бранко Чулић, преводилац српског издања Гиљфердинговог путописа, доноси скицу Гиљфердингових описаних путовања по српским земљама. Из Дубровника, одакле је кренуо на пут, Гиљфердинг је пошао у Сарајево преко

⁶ *Записки Императорского Русского географического общества* (књ. 13, 1859).

⁷ *Освободительная борьба народов Боснии и Герцеговины и Россия, 1850-1864*: документи. М., 1985, 181.

⁸ К. В. Мељчакова. *Боснија и Герцеговина в общественно-политической жизни России в 1856–1875 гг.* М.: Индик, 2019, 264.

⁹ Према К. Мељчаковој: АВПРИ. Ф. 180. Посольство в Константинополе. Д. 2334. Л. 86–89.

Симеон Милутиновић Сарајлија и Александар Фјодорович Гиљфердинг
(прилог питању о руско-српским културним прожимањима)

Требиња, Стоца, Мостара и Коњица. Друго путовање усмјерио је на југоисток, до Призрена, преко Рогатице, Вишеграда, Добруна, Нове Вароши, Сјенице, Новог Пазара, Пећи и Ђаковице, и у повратку преко Неродимља, Приштине, Косовске Митровице, Пљеваља, Колашина, Дробњака, Пиве у Сарајево. На треће путовање кренуо је у правцу сјеверозапада, преко Крешева, Фојнице, Високог, Травника, Јајца и Бање Луке до Ливна, те одатле поново у Сарајево (Ћулић 1972: 20). Посљедње поглавље овог путописа чини својеврсна расправа „Босна почетком 1858. године”, која је публикована и засебно 1858. године у Вјеснику Географског друштва.

За српску културу странице овог путописа су неисцрпан извор за истраживања из више комплементарних дисциплина. У „Српском летопису за годину 1859” Антоније Хаџић под насловом „Босна” доноси податке о Гиљфердинговом раду и читаоцима доноси сам садржај „Путописа” (текст је објављиван у „Летопису” од 1859. до 1863. године, бр. 99–107).

Хаџић указује на наш немар према старини, који је и сам Гиљфердинг уочио, а „кои е неколико товара старих писама са собомъ у Русию однео” (Надџић 1859: 123). Из овог текста сазнајемо да је Гиљфердинг посјетио и Београд, претпостављамо на путу из Русије.

Хаџић биљежи да је Гиљфердинг свој путопис почео објављивати у првој свесци „Руске бесједе” за 1858. годину, те да је понешто печатано и у „Седмици” 1858. и „Годишњаку” 1859. и да има намјеру читаоцима донијети Путопис у цјелини и описе Гиљфердингове *саме најфиније црте духа и живота народа нашег* (Надџић 1859: 124).

Доносимо одломак XIII поглавља „Путовања по Херцеговини, Босни и Старој Србији”, насловљеног *Дечански манастир* (168–170). Путописац словенској публици, како истиче, исцрпно представља Високе Дечане, „најзначајнији споменик старе српске славе и побожности” (Giljferding 1972: 168). Ово поглавље објављено је и као сепарат под насловом „Дечанский монастырь в Старой Сербии” 1860. године у Петрограду.

Дечански манастир (одломак)

На три сата од Патријаршије леже Високи Дечани, најљепши и најчувенији српски манастир, најзначајнији споменик старе српске славе и побожности. Пећ и Дечани су за српски народ нераздвојна цјелина. Док је пећка црква масивна и гломазна, Дечани су објекат необично лаган и свијетао. Желио

бих да ову богомољу посјети умјетник који би, увјерен сам, потврдио моје мишљење да је овај храм један од најсавршенијих творевина византијске сакралне архитектуре. Када уђете у ту цркву, обузима вас некакво чувство радосног уживања. Ви сте ту безбрижни, спокојни и весели и та ваша радост је некако узвишена. То је заиста „царска задужбина“, како српски народ углавном назива Дечане. Заиста је свети краљ при подизању ове цркве могао казати, ријечима гуслара:

„Да ју нигдје на свијету нема,
Нек се знадне царска задужбина,
Нек се знадне јесмо царовали!”

Прво ћу описати грађевину. Црква је велика и висока, подигнута у облику крста, са једним заобљеним и високим кубетом. Већ њени спољни зидови изненађују својом љепотом. Они су од постоља па до врха зидани од мермерних плоча, правилно сложених у наизмјеничним хоризонталним редовима. Доњи ред је од бијелог мермера, други од ружичастог, трећи опет од бијелог, а четврти од сивог. Тако се овај редослијед стално понавља. Ваља примијетити да је сваки нижи ред шири, онај сљедећи ужи, а трећи и четврти још ужи. Црква је покривена оловом. Слој олова на кубету тако је масиван да се кров кубета није ниједанпут оправљао откако је црква саграђена, 1335. године. Олово на кубету је, усљед дјеловања времена, добило некакав чудан сјај, сличан сјају бакра. На кубету стоји недирнут стари велики крст, који је, како причају, од масивног сребра.

На источној страни цркве истиче се полукружна апсида великог олтару и с обје њене стране по двије мање апсиде, којима се завршавају капеле Св. Николе и Св. Димитрија, проскомидијарион и ђаконик. Ових пет састављених апсида представљају необично лијепу координацију линија. На средини олтарске апсиде уграђен је заобљен прозор украшен с обје стране двјема мермерним колонетама, на које се опире овални ојачани лук покривен оловом. Ове осмоугаоне колонете ослањају се са сваке стране прозора на мале мраморне каријатиде у облику погрбљеног човјека који је подметнуо своја леђа под колонету. Капители колонета украшени су у јонском стилу. Под ојачаним испустом над средином прозора извајана је глава човјека из чијих уста излази винова лоза која се дијели на двије гране, здесна и слијева обавијају периферију прозора, и састају се испод њега. У лишћу ове лозе скривају се птице и фантастичне животиње, мајсторски исклесане. По опису овог прозора на олтарској апсиди можете претпоставити како су раскошни

*Симеон Милутиновић Сарајлија и Александар Фјодорович Гиљфердинг
(прилог питању о руско-српским културним прожимањима)*

спољашњи украси дечанског храма. Творевине резачког длијета украшавају све прозоре и врата. Њихова израда је темељито изведена, разноводност велика, а контуре грациозне. Нажалост, многе од ових скулптура, особито оне које су мало ниже, крај врата, тешко су оштећене. Нећу набрајати све те украсе јер би то досадило. Њихови облици описани су у познатој књизи јеромонаха Гедеона „Дечански првенац”, у којој заинтересовани читалац може наћи све појединости о дечанском храму. Али никакав опис не може дати стварну представу о тим предметима. Потребно би било да умјетник проведе неколико недјеља у изучавању ове дивне грађевине како би могао словенској публици пружити цртеже њене пластике. Напоменућу о прозорима само то да су и они, сем горе описаног, двокрилни. Имају по два заобљена окна, раздијељена осмоугаоним мермерним ступићем, над чим су капителима исклесани сви ти украси који задивљују својом разноврсношћу. Прозори су велики и многобројни па је у цркви видно и зрочно. На кубету има осам таквих прозора на два отвора.

У цркву се улази на троја врата: једна се налазе на западној страни, у фасади припрате. Друга двоја су бочна, са сјеверне и јужне стране припрате. Изнад сваких врата стрши из зида ојачан полукружни лук, који се степенасто увлачи и сужава у виду заобљених испуста. Сваки испуст ослања се на мермерне колонете с обје стране врата. Испусти над вратима украшени су, сваки за се, необичним рељефима. На њима видите час винову лозу, час лишће са цвијећем, час спиралу, час ситан жлијоб. Неки испусти су потпуно глатки. У простору под овим луком, а изнад врата, смјештени су барелефни кипови, који, по мом дубоком увјерењу, заслужују да их умјетници проучавају. Изнад западних врата представљен је Сведржитељ (Παυτοκράτωρ, коме је посвећен храм) како сједи на пријестолу држећи у једној руци књигу запечаћену са седам печата, док другом руком благосиља. Над сјеверним вратима исклесан је крст обавијен њиљанима (симбол куће Немањића) и над њим натпис I(сoγ)с X(ристо)с ц(а)рь славы (...)

4. Закључак

Поред тога што у овом раду анализирани путописи представљају богато историјско свједочанство о једном добу, они су мост узајамног упознавања и културног прожимања двију сродних словенских и православних средина.

Два разматрана путописа – Симеонов о Русији и Гиљфердингов о српским земљама на Балкану – представљају неисцрпан извор за истраживања из више комплементарних дисциплина. Путописи из пера ових вишеструко значајних личности припадају истој епохи. Занимљиво је видјети како један Србин види Русију, а један Рус српске земље тог времена, и како обојица гледају на словенску сродност и узајамност.

Приређивач савременог издања Симеоновог путописа, М. Јовановић, истиче како овај путопис указује на мјесто Русије у животу српског народа, али и руску улогу у српској историји. Сложили бисмо се са М. Екмечићем да је Гиљфердингов путопис „прворазредни извор историјских података и примјер истраживачког путописа, извјештаја са научног путовања” (Екмечић 1972: 16–17). Српска култура и историја много дугују Александру Фјодоровичу Гиљфердингу, и те Гиљфердингове заслуге нису још довољно валоризоване.

Пред српском науком и културом стоји задатак да открије, преиспита и цјеловито представи Гиљфердингов удио у развоју српске културе. Био је чувар српског културног писаног наслеђа (али не само писаног), приређивач и издавач дјела више српских аутора из XIX вијека, добротвор при оснивању и раду школа и аутор радова о српској историји и филологији, и на крају, и путописа којим је представио исцрпно српске балканске земље, не само руској читалачкој публици него и свјетској.

Извори

1. Гиљфердинг, Александар (1972), „Путовање по Херцеговини, Босни и Старој Србији” [с руског превео, коментаре и биљешке написао Бранко Чулић], Сарајево: „Веселин Маслеша”, 1972.
2. Милутиновић Сарајлија, Симеон (1847), „Дописиватель“. *Српске новине*, 64–66.

Литература

1. Vuković, Jovan (1974), *Istorija srpskohrvatskog jezika. I. Uvod i fonetika*, Београд: Научна књига.
2. Војиновић, Станиша (1993), „Хронологија живота и рада Симе Милутиновића Сарајлије”. *Симо Милутиновић Сарајлија: књижевно дело и културноисторијска улога*: зборник радова. [уредник Марта Фрајнд], Београд: Институт за књижевност и уметност; Вукова задужбина.
3. Гавриловић, Андра (1899), „Сима Милутиновић: 1791–1847“. *Лирске песме Симе Милутиновића Сарајлије*, Београд: Српска књижевна задруга.

Симеон Милутиновић Сарајлија и Александар Фјодорович Гилффердинг
(прилог питању о руско-српским културним прожимањима)

4. Гилффердинг, Александар (1976), „Предговор преводиоца“. *Љетописи* / П. Чо-корило, Ј. Памучина, С. Скендерова. Приредили Војислав Максимовић и Лука Шекара, Сарајево: „Веселин Маслеша“, 1976, 155–157.
5. Голберг, Марк (1980), „Сима Милутиновић Сарајлија и руска књижевност“, *Прилози проучавању српско-руских књижевних веза: прва половина XIX века*. Нови Сад: Матица српска.
6. Гудков, Владимир П. (1973), Интересовање московских слависта XIX века за народни језик Срба, *Јужнословенски филолог*, 30, 1–2, 85–2.
7. Доронина, Р. Ф. (2012), „Милутинович-Сарајлија Сима“, *Лексикон јужнославјанских литература*, Москва: Росийская академия наук Институт славяноведения, 253–254
8. Екмечић, Милорад (1972), „Предговор“. *Путовање по Херцеговини, Босни и старој Србији*, Сарајево: „Веселин Маслеша“, 1972, 5–18.
9. Јовановић, Мирослав (2010), Сима Милутиновић Сарајлија у (о) Русији 1846–1847 године, *Руски алманах*, 19, 15 108–110.
10. Јовановић, Мирослав (2012), *Срби и Руси: 12–21. век: историја односа*, Београд: Народна библиотека Србије.
11. Карацић, Вук Стефановић (1913), *Вукова преписка*. Књ. 7. (Државно изд.), Београд: Државна штампарија Краљевине Србије.
12. Маројевић, Радмило (1994), „Босна и српско питање по Александру Гилффердингу“, *Јавност*, 4 (2. април 1994), 30–31.
13. Маројевић, Радмило (2000), „Мркаљ, Вук и Његош: три темеља српског књижевног језика“, *Српски језик данас*, Београд: ЗИПС [и] Српска радикална странка, 296–306.
14. Мельчакова, Ксения Валерьевна (2019), *Боснија и Герцеговина в общественно-политической жизни России в 1856–1875 гг.*, Москва: Индрик.
15. Милаковић, Наталија (2017), „Александар Гилффердинг, дипломата и слависта“, *Хаџи Стака Скендерова и српска култура у Босни и Херцеговини: тематски зборник* / уредници Јелена В. Јањић, Биљана Бабић, Бања Лука: Народна и универзитетска библиотека Републике Српске, 2017, 185–196.
16. Милутиновић Сарајлија, Сима (2010), „Дописиватељ: путопис из Русије 1846/47. године“, приредио Мирослав Јовановић, *Руски алманах*, 19, 15, 111–137.
17. Милутиновић, Драгутин (1896), „Србијанка Симе Милутиновића Сарајлије: из коментара“, *Бранково коло*, II, 8.
18. Неђић, Владан (1959), *Сима Милутиновић Сарајлија*, Београд: Нолит.
19. *Освободительная борьба народов Боснии и Герцеговины и Россия, 1850-1864: документы* (1985), Москва.
20. Поповић, Миодраг (1968), *Историја српске књижевности. I, Романтизам*, Београд: Нолит.

21. Тепић, Ибрахим (1988), *Босна и Херцеговина у руским изворима: 1856-1878*. Сарајево, 1988, 527.
22. Хаџић, Антоније (1859), „Босна”, *Српски летопис за годину 1859*, 33, 99, 1, 123–158.
23. Хекселшнајдер, Ерхард (2012), „Сима Милутиновић у Лајпцигу”. *Срби у Лајпцигу*; приредио Душан Иванић; превела Добрила Бегенешкић, Београд: Народна библиотека Србије; Задужбина „Доситеј Обрадовић”.

Jelena V. Janjić

National and university library of Republic of Srpska

SIMEON MILUTINOVIĆ SARAJLIJA AND ALEXANDER FYODOROVICH GILFERDING (A CONTRIBUTION ON THE ISSUE OF RUSSO-SERBIAN CULTURAL LIASONS)

Summary

The cultural relations between Serbian poet Simeon Milutinović Sarajlija (1791–1847) and Russia and Russian culture are critically discussed in the first part of this paper, considering a section from Simeon's little known travelogue about Russia published in 1847. The second part of the paper concerns Slavist Alexander Hilferding (1831–1872), the first Russian Consul in Bosnia, the author of *Travel around Herzegovina, Bosnia and Old Serbia* (1859) and his relations with Serbian culture. A section of this travelogue is presented in the paper. Travelogues belong to the same epoch (XIX century) and they represent a rich historical record on how a famous Serbian sees Russia and how a famous Russian sees Serbian countries. These two travelogues represent an inexhaustible source for various research.

► **Key words:** Simeon Milutinović Sarajlija, Alexander Hilferding, travelogues, cultural history, Serbia - Russia cultural relations.

Primary sources

1. Giljferding, Aleksandar (1972), *Putovanje po Hercegovini, Bosni i Staroj Srbiji* [s ruskog preveo, komentare i bilješke napisao Branko Čulić], Sarajevo: „Veselin Masleša”, 1972.
2. Milutinović Sarajlija, Simeon (1847), „Dopisivatelj”, *Srpske novine*, 64–66.

References

1. Vuković, Jovan (1974), *Istorija srpskohrvatskog jezika. I. Uvod i fonetika*, Beograd: Naučna knjiga.

Симеон Милутиновић Сарајлија и Александар Фјодоровић Гилџфердинг
(прилог питању о руско-српским културним прожимањима)

2. Vojinović, Staniša (1993), „Hronologija života i rada Sime Milutinovića Sarajlije”, *Simo Milutinović Sarajlija: književno delo i kulturnoistorijska uloga*: zbornik radova [urednik Marta Frajnd], Beograd: Institut za književnost i umetnost; Vukova zadužbina.
3. Gavrilović, Andra (1899), „Sima Milutinović: 1791–1847”. *Lirske pesme Sime Milutinovića Sarajlije*, Beograd: Srpska književna zadruga.
4. Giljferding, Aleksandar (1976), „Predgovor prevodioca”. *Ljetopisi* / P. Čokorilo, J. Pamučina, S. Skenderova. Priredili Vojislav Maksimović i Luka Šekara, Sarajevo: „Veselin Masleša”, 1976, 155–157.
5. Goljberg, Mark (1980), „Sima Milutinović Sarajlija i ruska književnost“, *Prilozi proučavanju srpsko-ruskih književnih veza: prva polovina XIX veka*. Novi Sad: Matica srpska.
6. Gudkov, Vladimir P. (1973), „Interesovanje moskovskih slavista XIX veka za narodni jezik Srba”, *Južnoslovenski filolog*, 30, 1–2, 85–2.
7. Doronina, R. F. (2012), „Milutinović-Sarajlija Sima“, *Leksikon južnoslavjanskih literatur*, Moskva: Rossiskaja akademija nauk, Institut slavjanovedenija, 253–254.
8. Ekmečić, Milorad (1972), „Predgovor”. *Putovanje po Hercegovini, Bosni i Staroj Srbiji*, Sarajevo: „Veselin Masleša”, 1972, 5–18.
9. Jovanović, Miroslav (2010), Sima Milutinović Sarajlija u (o) Rusiji 1846–1847. godine, *Ruski almanah*, 19, 15 108–110.
10. Jovanović, Miroslav (2012), *Srbi i Rusi: 12–21. vek: istorija odnosa*, Beograd: Narodna biblioteka Srbije.
11. Karadžić, Vuk Stefanović (1913), *Vukova prepiska*. Knj. 7. (Državno izd.), Beograd: Državna štamparija Kraljevine Srbije.
12. Marojević, Radmilo (1994), „Bosna i srpsko pitanje po Aleksandru Giljferdingu”, *Javnost*, 4 (2. april 1994), 30–31.
13. Marojević, Radmilo (2000), „Mrkalj, Vuk i Njegoš: tri temelja srpskog književnog jezika”, *Srpski jezik danas*, Beograd: ZIPS [i] Srpska radikalna stranka, 296–306.
14. Mel’chakova, Kseniiā Valer’evna (2019), *Bosniā i Geršegovina v obščestvenno-političeskoj zbizni Rossii v 1856–1875 gg*, Moskva: Indrik
15. Milaković, Natalja (2017), „Aleksandar Giljferding, diplomata i slavista”, *Hadži Staka Skenderova i srpska kultura u Bosni i Hercegovini: tematski zbornik* / urednici Jelena V. Janjić, Biljana Babić, Banja Luka: Narodna i univerzitetska biblioteka Republike Srpske, 2017, 185–196.
16. Milutinović Sarajlija, Sima (2010), „Dopisivatelj: putopis iz Rusije 1846/47. godine“, priredio Miroslav Jovanović, *Ruski almanah*, 19, 15, 111–137.
17. Milutinović, Dragutin (1896), „Srbijanka Sime Milutinovića Sarajlije: iz komentara“. *Brankovo kolo*, II, 8.
18. Nedić, Vladan (1959), *Sima Milutinović Sarajlija*, Beograd: Nolit.
19. *Osvoboditel’ naiā bor’ba narodov Bosni i Geršegoviny i Rossiiā, 1850-1864: dokumenty* (1985), Moskva.

Јелена В. Јањић

20. Popović, Miodrag (1968), *Istorija srpske književnosti. I, Romantizam*, Beograd: Nolit.
21. Terić, Ibrahim (1988), *Bosna i Hercegovina u ruskim izvorima: 1856-1878*, Sarajevo, 1988, 527.
22. Hadžić, Antonije (1859, „Bosna”, *Srpski letopis za godinu 1859*, 33, 99, 1, 123–158.
23. Hekselšnajder, Erhard (2012), „Sima Milutinović u Lajpcigu”. *Srbi u Lajpcigu*; priredio Dušan Ivanić; prevela Dobrila Begenešić, Beograd: Narodna biblioteka Srbije; Zadužbina „Dositej Obradović”.

Преузето: 15. 4. 2021.
Прихваћено: 15. 5. 2021.